

Oecerca 93

Conquesta
i
feudalització
de la
regió de Tortosa
1148-1200

Dr. Antoni Virgili

Les pàgines que segueixen són una adaptació de la conferència que vaig pronunciar al Palau Oliver de Boteller de Tortosa, el dia 15 d'octubre de 1993, en el marc del programa *Recerca 93* organitzat per l'Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre. Aquesta síntesi és el fruit d'unes llargues investigacions sobre documentació textual relacionada amb la regió de Tortosa segons els límits de la Carta Poble de novembre de 1149, entre 1148, data de la conquesta feudal de Turtūša, i 1200.

La lectura de la bibliografia existent sobre el tema va desvetllar la necessitat de reorientar el discurs historiogràfic i les propostes metodològiques vigents fins aleshores, excessivament positivistes, i a voltes apassionades, i d'incorporar-hi els fons documentals que part d'aquesta historiografia donava a conèixer. Uns fons que, malgrat que no eren ignorats, no havien rebut l'atenció que es mereixien, potser per la incomoditat de no haver estat mai publicats i per la dificultat del seu accés.

Textos i documents

Fins fa poc temps, la documentació editada sobre la regió de Tortosa al segle XII, molt dispersa, es reduïa als apèndixs i als repertoris de Villanueva, Flórez-Risco, P. de Bofarull, Cartularis de Poblet i Santes Creus i Liber Feudorum Maior, com a més significatius. J. Miret i Sans, en la seva obra *Les cases de Templers i Hospitalers en Catalunya* (1910), posava el descobert el fons de la Comanda del Temple de Tortosa dipositats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). Més endavant, Enrique Bayerri, en la seva *Historia de Tortosa y su comarca* (Vols. VI i VII), feia el mateix amb els Cartorals de l'Arxiu Capítular de Tortosa (ACT).

L'any 1984, L. Pagarolas publicava la documentació templera de l'ACA com a apèndix del seu estudi: *La Comanda del Temple de Tortosa: primer període (1148-1213)*.

La meua recerca s'encaminà a l'inventari dels fons del Arxiu Capítular, i després d'uns inicis titubants, gràcies a l'ajuda i a la paciència de Mn. Francesc Also, malauradament traspassat, de Mn. Manel Garcia Sancho, i a temporades, també, de Teresa Garcia, vaig aconseguir de reunir el volum més considerable de documentació escrita sobre la regió de Tortosa, entre els límits cronològics i geogràfics adduïts, amb un total de prop de 450 instruments, inèdits i desconeguts en la seva majoria. L'inventari, que vaig anomenar *Diplomatari de la Catedral de Tortosa*, prové de dues sèries: els pergamins i els diversos volums que configuren els cartorals de les dignitats capitulars.

En una segona fase, la recerca incorporà documentació d'altres arxius: les escriptures del fons templer de l'ACA no publicades per L. Pagarolas, unes cinquanta en total, i d'altres més disperses de l'Archivo Histórico Nacional (Madrid) i de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona. El resultat de tot el procés d'escorcoll textual ha estat la recollida d'un repertori que s'apropa al miler de documents, entre fonts publicades i inèdites, la major part dels quals són, instruments notariais: compra-vendes, donacions, permutes, penyores, establiments, testaments, etc, però també documents oficials emesos per les cancel·lies comtals, papals (butlles) i episcopals. Quant als relats cronístics, cal destacar la crònica del cònsol i cronista genovès Caffaro de Caschifellone: *De captione Almaria et Tortuose*. El paràgraf de les *Gesta Comitum Barchinonensium* aporta molt poc al coneixement de la conquesta de Tortosa.

La impossibilitat de donar cabuda a tots els aspectes estudiats, obliga a prescindir de l'acompanyament d'erudició necessari —sia referències bibliogràfiques, sia documentals—. Les pàgines que segueixen s'han de prendre, doncs, com una síntesi massa ambiciosa en l'amplitud temàtica i, en conseqüència, també excessivament comprimida.

Expedicions militars i setges sobre Turṭūša

La conquesta militar d'una ciutat, la presa de la qual implica el sotmetiment de la totalitat o de part del districte que encapçala, sobretot si es preveu una resistència armada activa, no pot ser una acció improvisada. L'estratègia prèvia a l'empresa bèl·lica requereix una intensa preparació.

a) L'absència d'un exèrcit homogeni obliga a formalitzar aliances militars complexes amb l'objectiu de crear una milícia d'assalt ben equipada.

b) Aquests acords porten implícita la previsió d'un repartiment del botí moble i, especialment, immoble. La regió ocupada serà distribuïda entre els participants en el setge proporcionalment a la seva aportació, ja com a tropa, ja financera, en concepte de recompensa, etc.

c) La recerca i la provisió de recursos financers suficients per a sufragar les despeses, tant les previstes com les imprevistes.

És difícil que tots aquests preparatius passin desapercibuts sense deixar cap mena de rastre escrit, perquè cada gestió té un reflex documental.

El procés, de forma integral, es detecta per primera vegada en els textos a principis de l'any 1097, quan Ramon Berenguer III va projectar una ambiciosa campanya encaminada a conquerir Turtūša. Havia vinculat el comte Artau de Pallars per a l'acció bèl·lica a canvi d'infeudar-li Tortosa, i també el monestir de Sant Cugat, al qual va prometre el districte de la Ràpita.

Però, a més d'una estratègia cal un context perquè l'acció es dugui a terme: context general i context local. A finals de l'onzena centúria, la Reforma Gregoriana havia formulat ben nítidament la noció de croada. És a dir, l'Església garantia el seu suport per a legitimar qualsevol acció militar tendent a conquerir territoris musulmans, i per a justificar la violència inherent a la cavalleria feudal en projectar-se sobre un enemic de la fe, alhora exterior. La Reforma es vinculava a la conquesta territorial, a través de l'organització de les seus episcopals, adduint-hi els antics bisbats de tradició visigòtica, i llur posterior dotació i proveïment (*Restauratio*). L'organització del Bisbat de Tortosa, segons els documents de Ramon Berenguer III, havia de recaure en la persona de l'abat de Sant Cugat i no dels bisbes de Vic, que havien assumit la responsabilitat de la *restauratio* de l'Arquebisbat de Tarragona.

Tanmateix, justament abans de l'ofensiva de Ramon Berenguer III el 1097, els comtats catalans i en especial el de Barcelona, havien vist com s'estroncava el flux d'or procedent de les taifes andalusines a través de les pàries com a conseqüència de la desfeta de l'host de Berenguer Ramon II a Tévar l'any 1092. Sense or, cap impediment obstaculitza l'expansió territorial del comtat de Barcelona. Només cal disposar de la força i dels recursos adequats i suficients.

Un altre aspecte a considerar: la dificultat, per no dir impossibilitat, de conquerir una ciutat important i el seu territori sense haver consolidat el domini polític i també l'organització econòmico-social del rerapaís immediat. A finals del segle XI, Tarragona era encara un projecte o, en el millor dels casos, una realitat excessivament recent.

Abans de Ramon Berenguer III no hi ha context per a la conquesta territorial, ni tampoc cap rastre documental sobre projectes tendents a portar-la a terme. El gran nombre d'expedicions militars, atacs i setges sobre la ciutat ebrenca anteriors a la darrera dècada de l'onzè segle no poden ser considerats de cap manera uns precedents històrics de la conquesta, sinó accions a la recerca de botí, a forçar la negociació de treves i paus en condicions favorables i, sobretot, exigir l'or de les pàries. Aquests atacs de coacció i de pressió política activa, projectats sempre en els moments de màxima debilitat política a l'al-Andalus, especialment sobre les taifes, no tenen cap element comú a les temptatives de conquesta, a excepció de la violència de les mateixes accions.

Tanmateix, el projecte de Ramon Berenguer III va fracassar. Ignorem quina fou la incidència inicial del almoràvits, en ple procés d'ocupació de tot el Xarq al-Andalus. La

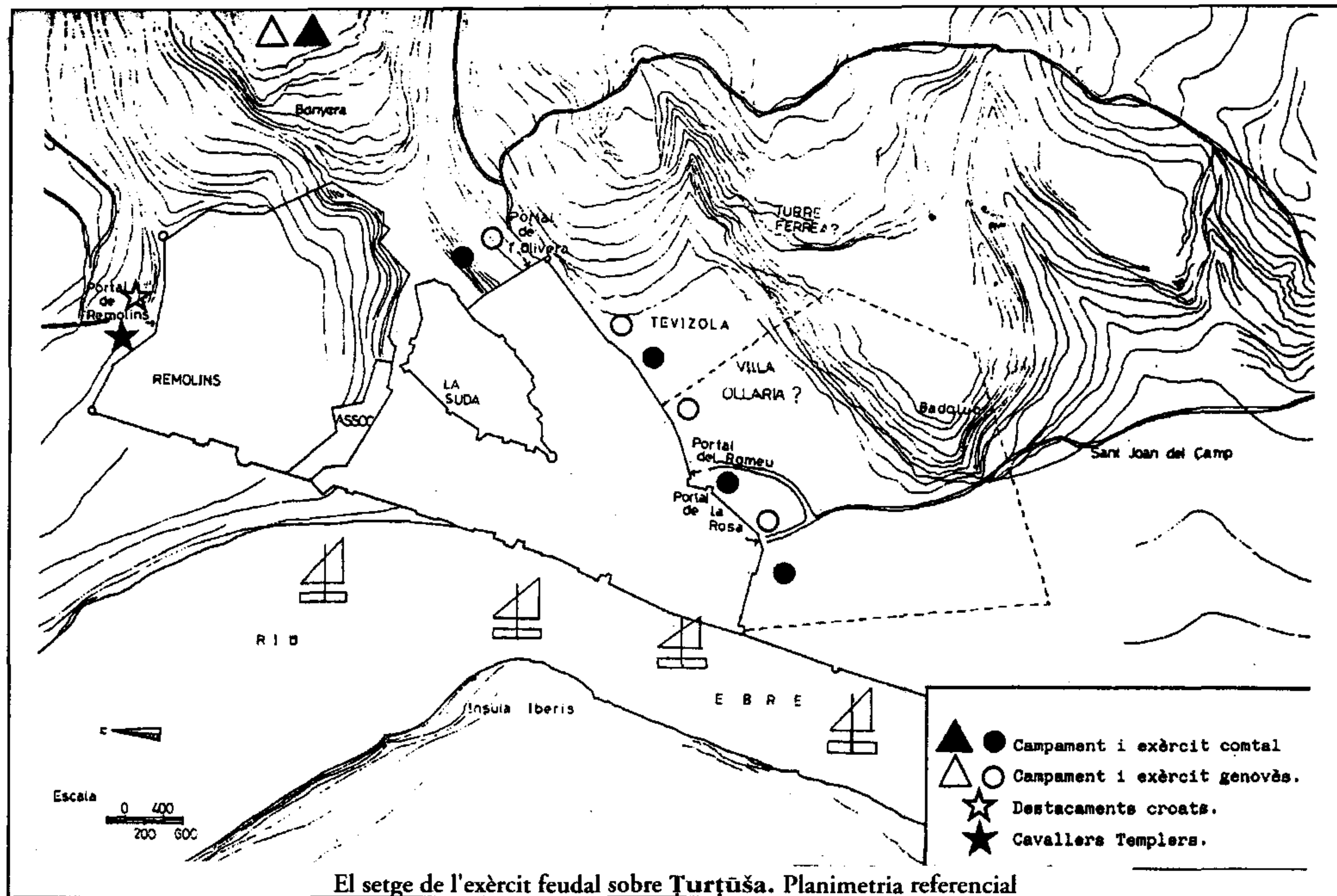
presència almoràvit (pels volts del 1100 a Ṭurṭūša) estroncà no sols el propòsit d'expugnar Tortosa, sinó que va col·locar un parèntesi a la voluntat expansiva dels comtes de Barcelona. Aquest fracàs va introduir la necessitat de cercar suports militars més forts, que es trobaran en les aliances dels comtes de Barcelona amb les repúbliques comunals italianes (Pisa, Gènova), que després d'alguns assajos (atac sobre les Balears), van quallar en la definitiva conquesta de Ṭurṭūša per Ramon Berenguer IV i la república de Gènova a les darreries de 1148.

La conquesta de Ṭurṭūša

La documentació expedida els anys immediatament anteriors a la conquesta de Ṭurṭūša es vincula, majoritàriament, als preparatius de l'assalt final: predicació de croada, formació de l'exèrcit, aliances militars, captació de recursos financers, etc. L'exèrcit feudal el composaven les hosts arrengrerades al voltant del comte de Barcelona, amb la destacada presència de Guillem Ramon de Montcada, Guillem de Montpeller, i altres magnats i cavallers procedents d'Occitània, Provença i Catalunya; l'armada del Comú de Gènova; diverses companyies de croats anglo-flamencs, i destacaments dels ordes del Temple i de l'Hospital. La legitimació papal de l'empresa en forma de croada justifica la intervenció d'importants dignitats eclesiàstiques, com els bisbes de les diòcesis catalanes, abats, i fins i tot el futur Papa Adrià IV. al-Andalus havia estat incorporat pel Papat en l'espai objecte de croada, i els privilegis per als participants eren els mateixos que els concedits als combatents de Terra Santa. Tortosa, juntament amb Lleida, forma part d'un mateix projecte en el context de la segona croada. D'altra banda, els preparatius havien atès la necessitat de pau i entesa en política exterior, precedida d'una intensa activitat diplomàtica: Ramon Berenguer IV havia esdevingut príncep d'Aragó; havia pactat amb Alfonso VII de Castella, al costat del qual participà en la conquesta d'al-Mariya el 1147; s'havia declarat vassall del Papa, etc.

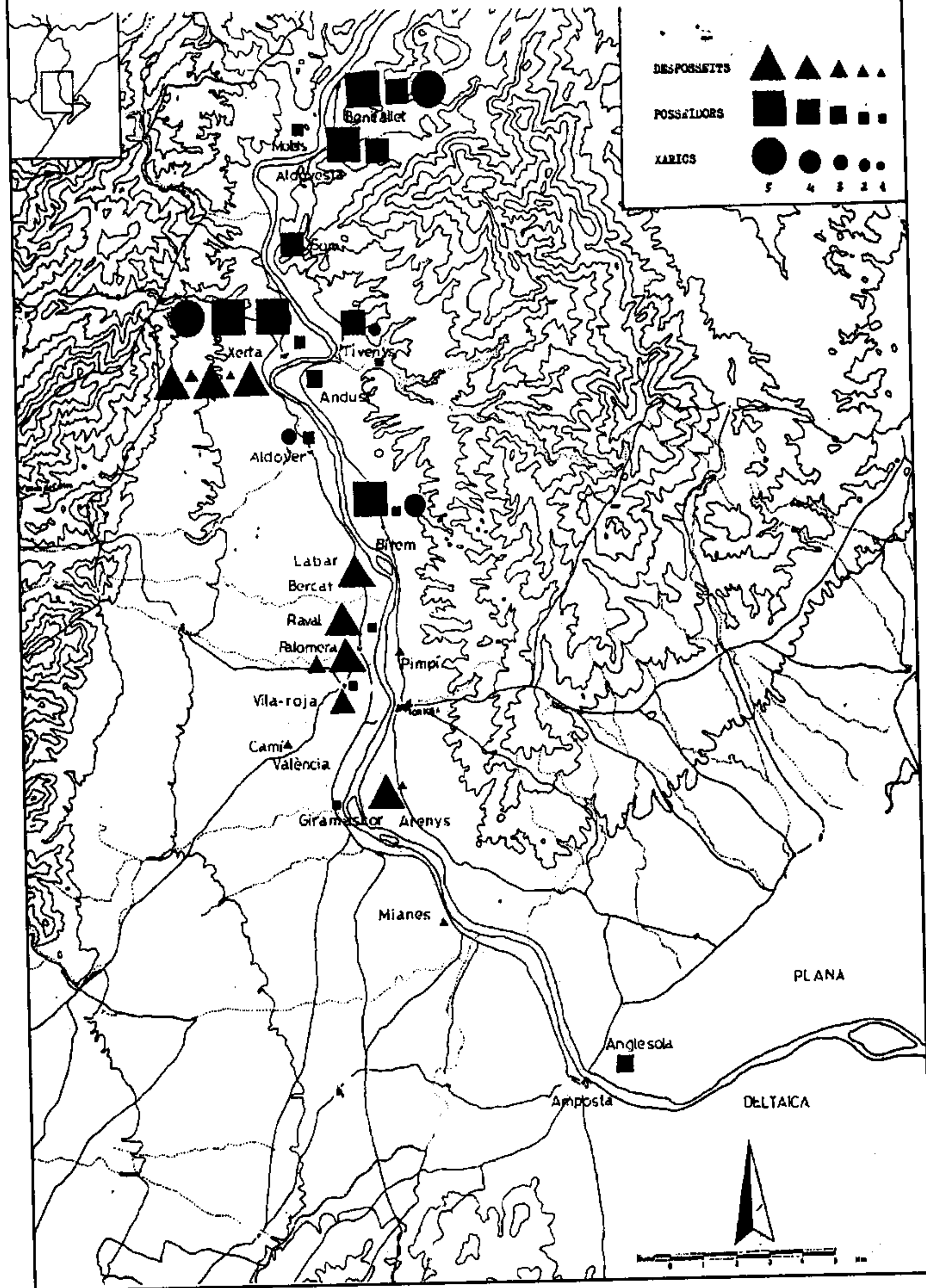
El setge s'inicià a principis de juliol de 1148. La crònica de Caffaro explica amb tota cura de detalls la disposició tàctica dels assaltants i l'estratègia militar, així com l'armament emprat. Tots els reports apunten a una ocupació ràpida de la ciutat (*madina*), però les darreres defenses andalusines es replegaren a la Suda, la resistència de la qual va alentir enormement l'acció dels atacants. La inutilitat de l'esforç andalusí era evident, atesos els pactes signats pel comte de Barcelona amb els governants de Lleida i de València, decidits a no intervenir en l'operació tortosina. Ibn Mardanish de Balansiya feia front als almohads amb l'ajuda de mercenaris catalans, a més de pagar pàries a Ramon Berenguer. Tanmateix, l'exhauriment dels recursos financers a causa de la prolongació del setge provocà fortes tensions en l'exèrcit feudal, amb dos intents de sedició que van ser subsanats amb l'aportació de peculí, per la catedral de Barcelona i per destacats potentats barcelonins. Caffaro explica amb detall la formalització d'una treva, amb ostatges, al final de la qual es preveia una rendició.

El 30 de desembre de 1148, la Suda de Tortosa capitulava. El text del pacte, com dèiem, contenia l'oferta d'unes condicions favorables, sobre el paper, als andalusins que desitgessin quedar-se a la regió. És evident que les dificultats de colonització del territori obligà Ramon Berenguer a aquesta estratègia, imitant el procedir dels monarques aragonesos a la vall alta de l'Ebre.

El setge de l'exèrcit feudal sobre Turtūša. Planimetria referencial

Distribució dels Andalusins (absents i presents)

A partir d'aquest moment cal plantejar-se dues grans qüestions: d'una banda, quin fou l'impacte de la conquesta feudal sobre la societat andalusina, i quina evolució va seguir, i de l'altra, com es va introduir i es va consolidar el règim feudal, a la vegada que un flux d'immigrants de diversa procedència recalava a la regió de Tortosa, atrets, segurament, pels guanys que hom atribuïa, i pensava trobar, a les terres de frontera. Gràcies als locatius que seguien llurs noms, hem pogut esbrinar les regions originàries de bona part dels immigrants que durant tota la segona meitat de la centúria arribaren a Tortosa en diverses onades. Són destacables les colònies de britànics, de la Ligúria, d'Occitània i Provença, d'aragonesos, i en especial, de catalans procedents, sobretot, de les comarques d'Osona, el Bages, l'Alt Penedès i el Vallès. Per a aquesta tasca s'ha utilitzat tota la documentació inventariada: es tractava, senzillament, de recollir tots els noms amb indicació de llurs punts d'origen continguts en els textos, fossin els protagonistes de l'operació, els figurants en els límits, els testimonis, els marmessors d'un testament, etc. En la mesura possible, hem intentat distingir entre els que es van establir a Tortosa realment, i els itinerants, com per exemple, els membres del seguici comtal o reial que signaven les cartes expedides per la cúria dels sobirans.

Com en el tema de la immigració, l'esdevenidor de la comunitat andalusina que va romandre a Tortosa a partir de 1148 és un procés no exempt d'alteracions, a voltes profundes, i que, a més té continuïtat en tancar-se l'abast cronològic de la nostra investigació. Cal tenir en compte, d'altra banda, que el desconeixement de la societat andalusina per part dels escriptors feudals comporta nombroses inexactituds en els textos llatins, i que els andalusins no acostumen a ser els protagonistes dels documents ni a tenir-hi un paper rellevant. Per això, les notícies sobre aquest tema són esparses, sovint desllaçades, però, per la mateixa circumstància, els reports continguts furtivament entre les escriptures quotidianes tenen una gran transcendència, i vénen a demostrar la poca escrupolositat dels conqueridors en l'aplicació dels preceptes de la capitulació.

Davant de les poques expectatives d'una emigració massiva d'orientació feudal sobre les regions conquerides, la capitulació era l'única alternativa dels conqueridors per a no paraitzar el treball pagès, garantit amb la permanència de nadius a les terres que fins aleshores havien estat seves. Però la desconfiança dels vençuts es traduï en una fugida força massiva, especialment cap a València. La major part dels que decidiren quedar-se a la regió es convertiren en xarics, pagesos la condició dels quals és molt semblant a la dels serfs adscrits a la terra, i són alienats amb aquesta quan es dóna el cas. En els documents apareixen com a *exaricos* i altres variants lèxiques semblants. La seva localització, al marge dels que s'instal·laren al suburbi periurbà de Tortosa mateix, és al sector septentrional de la regió (Xerta, Aldover, Bítem, Tivenys i Benifallet). La concentració en aquesta àrea sembla més la conseqüència d'una deportació que no pas una casualitat. És també en aquests indrets on s'observa una més gran varietat de conreus, amb forta implantació d'horts, en contrast amb el sud de la regió.

Tant els documents oficials com, sobretot, els de caràcter privat, especialment els testaments, revelen l'existència de captius (*captivi*, *sarraceni*), tot i que la capitulació prohibia la reducció dels vençuts a l'esclavatge. La captivitat podia ser transitòria en contemplar-se la redempció o el rescat. I no només els magnats més poderosos tenien esclaus, sinó també individus dels nivells inferiors de l'aristocràcia. S'arriba a l'extrem de compartir la possessió d'un sol captiu entre diverses persones.

També, s'ha pogut documentar a bastament una intensa confiscació d'immobles

entre les actes d'alienació (donacions, compra-ventes, permutes, etc), en fer constar que la finca en qüestió havia pertangut a un andalusí, del qual en consta fins i tot el nom. També es detecten actuacions que denoten retalls significatius en l'exercici del culte religiós, centrats sobretot en la desposseïció dels béns de les mesquites, ben constatats en els documents de dotació de la Seu i d'organització del Bisbat. Els pocs reports sobre l'exigència de renda revelen una pressió més forta sobre els col·lectius andalusins, sotmesos, d'altra banda, a treballs personals de forma menys esporàdica que el que reflecteixen els textos; la fiscalitat oficial també era variable segons els interessos de l'autoritat competent, a tenor d'un document de 1174 pel qual els reis Alfons i Ramon de Montcada imposen un tribut de 400 *masmudines* d'or a la comunitat musulmana de Tortosa a canvi de lliurar-la de treballs personals (*sofra*), ja previstos en la capitulació.

Però, tot el que afecta els homes té un reflex espacial, com demostra la progressiva desaparició de la toponímia, sobretot la d'arrel clànica, els canvis d'emplaçament dels assentaments i l'abandonament de certs nuclis, la desaparició de les formes d'accés a la terra i l'organització col·lectiva dels processos de treball (alqueries), etc. La comunitat andalusina, en definitiva, sensiblement reduïda i sotmesa, serà desproveïda dels elements que hi donaven cohesió i convertida en un grup residual. Fora de context, no serà més que el preludi del seu anorreament.

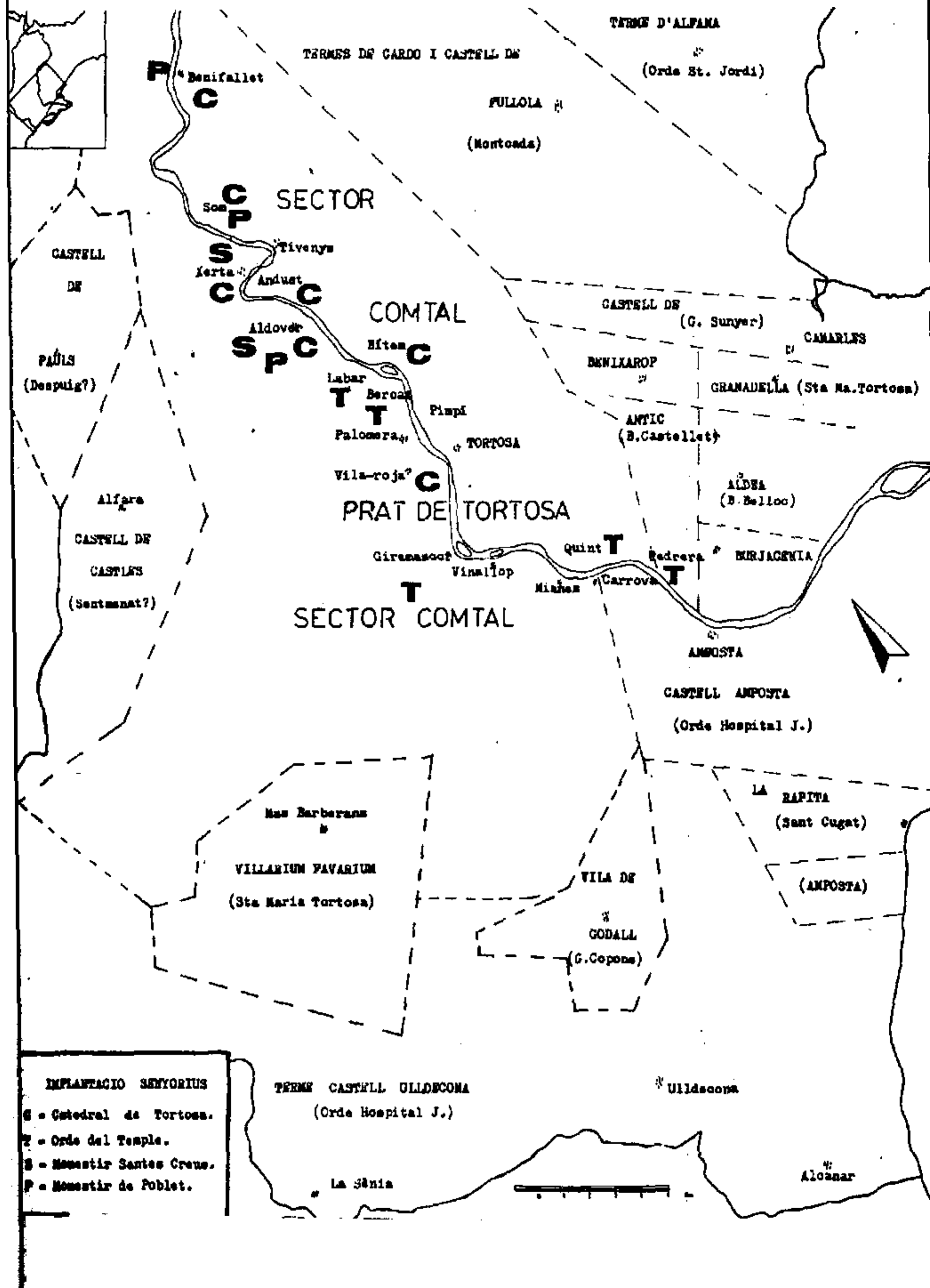
El repartiment de la ciutat i del territori

Les grans directrius de l'estratègia del repartiment immoble es contemplaven de forma implícita en els pactes militars de configuració de l'exèrcit feudal. Inicialment, el comte s'havia compromès a infeudar la tercera part de Tortosa a Guillem de Montpeller. Anys després, havia formalitzat un conveni amb Guillem Ramon de Montcada en unes condicions molt semblants, i finalment, negociava amb el Comú de Gènova la cessió d'un terç de tot el que conquerissin plegats. No pot passar per alt la promesa comtal de lliurar una cinquena part de les conquestes d'al-Andalus a l'Orde del Temple, i de dotar els Hospitalers.

El problema esdevingué en el moment d'establir la normativa del repartiment, com evidencia el plet entre Guillem Ramon de Montcada i Ramon Berenguer IV. Del text resultant, es dedueix que l'entrada de cada nou soci alterava els acords segellats amb els anteriors. El Comú de Gènova i el comte actuaven com a aliats, però amb criteris d'igualtat. Són dos exèrcits que pacten a raó d'una tercera part i de dues terceres parts, respectivament, la distribució del territori ocupat. Després, cada un s'encarregarà de recompensar llurs vassalls i col·laboradors. En definitiva, la porció de Guillem Ramon de Montcada no partia del total, sinó de la part comtal, un cop deduït el terç dels genovesos i el cinquè dels templers. D'altra banda, Guillem de Montpeller no havia renunciat als seus drets sobre Tortosa, com s'ha afirmat, sinó que els mantenia, segons s'encarrega de demostrar la documentació posterior, tot i que desconexem quins eren.

Les conquestes de Tortosa, i mesos després de Lleida, formen part de la mateixa ofensiva que pot ser considerada com la primera experiència comtal de conquesta militar i distribució immediata del territori ocupat. Per això no es fa un repartiment sistematitzat, ni genera un *Llibre de Repartiment* per a registrar les operacions, com els que aparei-

El repartiment del terme de Tortosa (límits aproximats)

xeran a partir del segle XIII, després de comprovar-ne la necessitat, quan la pràctica administrativa de les cancelleries es va consolidant progressivament. Un sol document mostra com es van constituir els sectors del Comú de Gènova i del comte a la mateixa ciutat de Tortosa.

L'inconvenient que suposa l'absència del *Llibre de Repartiment* a l'hora de reconstruir el procés s'ha pogut esmenar, en part, amb les actes de donació comtal atorgades els anys immediatament posteriors a la conquesta als seus fidels i a institucions diverses. A través d'aquests documents es constata, ja des d'un principi, que els senyorius més extensos es constituïren a la perifèria de les planes riberenques al·luvials, mentre que la porció central, vertebrada per la ciutat i pel riu, fou acaparada pel comte en primera instància, i després repartida en petits lots disseminats entre els cavallers que havien participat en l'acció militar, molts d'ells, de condició mobiliària més modesta que els anteriors. Aquests honors es caracteritzaven per ser d'escassa superfície i pel fet d'estar dividits en petites parcel·les, a voltes allunyades les unes de les altres.

Tot seguit, s'observa la formalització de moltes permutes, sobretot entre particulars, sense intervenció de les senyories més potents, la majoria anteriors a 1160, que afecten aquesta porció periurbana i fluvial retinguda inicialment pel comte. Aquestes operacions s'han d'interpretar com un intent de reordenar i de racionalitzar l'espai agrari mitjançant una concentració parcel·lària de l'explotació.

La formació dels dominis feudals

L'intent de fer rendibles aquestes possessions no devia ser del tot reeixit atesa la rellevància de les operacions de compra-venda que es formalitzen, l'examen dels textos revela la precarietat de molts dels immigrants, vinguts a la regió de Tortosa com a conqueridors o arran de la conquesta. Sovintegen les referències a la misèria, la fam, la pobresa, als deutes, etc, com a circumstàncies que obliguen els propietaris a vendre llurs finques. Les actes d'empenyament d'immobles aplegades mostren prou bé que els reports textuals de dificultats i privacions no són uns mers formulismes estereotipats que els documents reproduïen amb reiteració.

La destinació de la major part dels immobles objecte de traspàs solen ser els grans senyorius, especialment la Catedral de Tortosa i la Comanda del Temple, i els monestirs de Santes Creus i Poblet en menor proporció. No hem constatat operacions d'aquesta mena en el senyoriu hospitaler del Montsià (comandes d'Amposta i d'Ulldecona). Pel que fa als dos primers, s'observa un gran paral·lelisme. Iniciats arran dels donatius comtals, van ampliar llurs patrimonis amb la incorporació de moltes finques urbanes i rústiques rebudes a través de donacions i, sobretot, de compres. En els dos casos, la recepció d'immobles va assolir els màxims valors entre 1165 i 1185. Mitjançant les permutes, concentraven les parcel·les a l'entorn dels nuclis d'explotació segons llurs interessos particulars.

La munió de traspàsos immobiliaris ha revelat una intensa circulació de peces de moneda, especialment d'or, procedents de l'al-Andalus, que en elevades proporcions circulaven al pes. Els textos mostren clarament l'estratègia feudal del proveïment de l'or an-

dalusí: pàries, mercenariat, cops de mà i, ben segur, el rescat de captius, com demostra l'existència i el relleu de l'almostelàfia (activitat esmerçada en la redempció de captius). Els documents desvetllen també una de les funcions d'aquestes peces de moneda: l'adquisició d'immobles i la contribució, en definitiva a la creació dels grans senyories feudals. El paper de la moneda en la dinamització de les activitats burgeses com l'artesanat i el comerç no es reflecteix en els textos, els únics de què disposem per al període estudiat.

La configuració de la renda feudal

La inestabilitat del mapa senyorial de la regió de Tortosa, com la venda de la porció genovesa a Ramon Berenguer IV l'any 1153, o la cessió d'Alfons el Cast al Temple l'any 1182, i també els privilegis papals sobre els ordes militars en relació amb la percepció i el lliurament del delme i de la primícia, foren la causa de la multitud de tensions i conflictes entre els diversos senyors. La fórmula emprada per a liquidar les controvèrsies van ser les composicions i les concòrdies, reflectides documentalment. Amb aquests acords s'anava articulant la classe feudal i es definien els drets i els espais jurisdiccionals de cada un. El procés és llarg i continua la centúria següent.

La renda feudal es configurà a les darreries del segle. Si a les dues dècades centrals de la segona meitat del XII, les actes de compra-venda foren, de molt, les més nombroses, a les dues darreres dècades el protagonisme de la redacció i de l'expedició de documents escrits correspon a les donacions a cens (els futurs establiments emfitèutics). Els senyories, especialment la Catedral, formalitzen els establiments sobre les finques acabades d'incorporar. Aquestes escriptures solen ser les més precises pel que fa a la definició de la renda feudal, especialment la percebuda pels senyors eminents, no necessàriament en coincidència amb la que està obligat a satisfer el pagès que treballa la terra. El cens sobre les finques urbanes acostuma a ser una quantitat fixa en moneda; els censos rurals es divideixen entre quantitats fixes en espècie, quantitats proporcionals a la collita, i en alguns casos, també en forma de moneda. Els censos estimats en una part percentual de la collita són els més precisos per a definir el nivell de la renda sobre la producció total, tot i desconèixer el volum d'aquesta. Els valors exigits —especialment per la Catedral— se situen entre la quarta i la cinquena part dels fruits com a proporcions més corrents, tot i que no hi manquen càrregues més oneroses. I encara s'hi ha d'afegir tota la col·lecció de taxes de diversa natura ben constatades en la documentació: drets eclesiàstics com el delme, la tasca i la primícia; monopolis com molins, forns, fargues, boscos, pastures, aigües; càrregues jurisdiccionals com les justícies, els *placitos*, els estacaments, etc. Tot i la impossibilitat de determinar canons precisos, la renda capturada a través de l'establiment, el delme i la tasca (aquesta només sobre els cereals), pot arribar ja al 45 % de la collita.

La renda feudal, d'altra banda, orienta els processos de treball segons els interessos dels senyors. No és estrany que moltes donacions a cens sobre peces de terra o camps introdueixin la clàusula *ad plantandum*, o bé vinya, o bé oliveres, conreus molt estimats per la seva perdurabilitat i per la facilitat de la seva comercialització. La qüestió exigeix un intent de reconstruir l'espai agrari.

El paisatge agrari i el medi rural

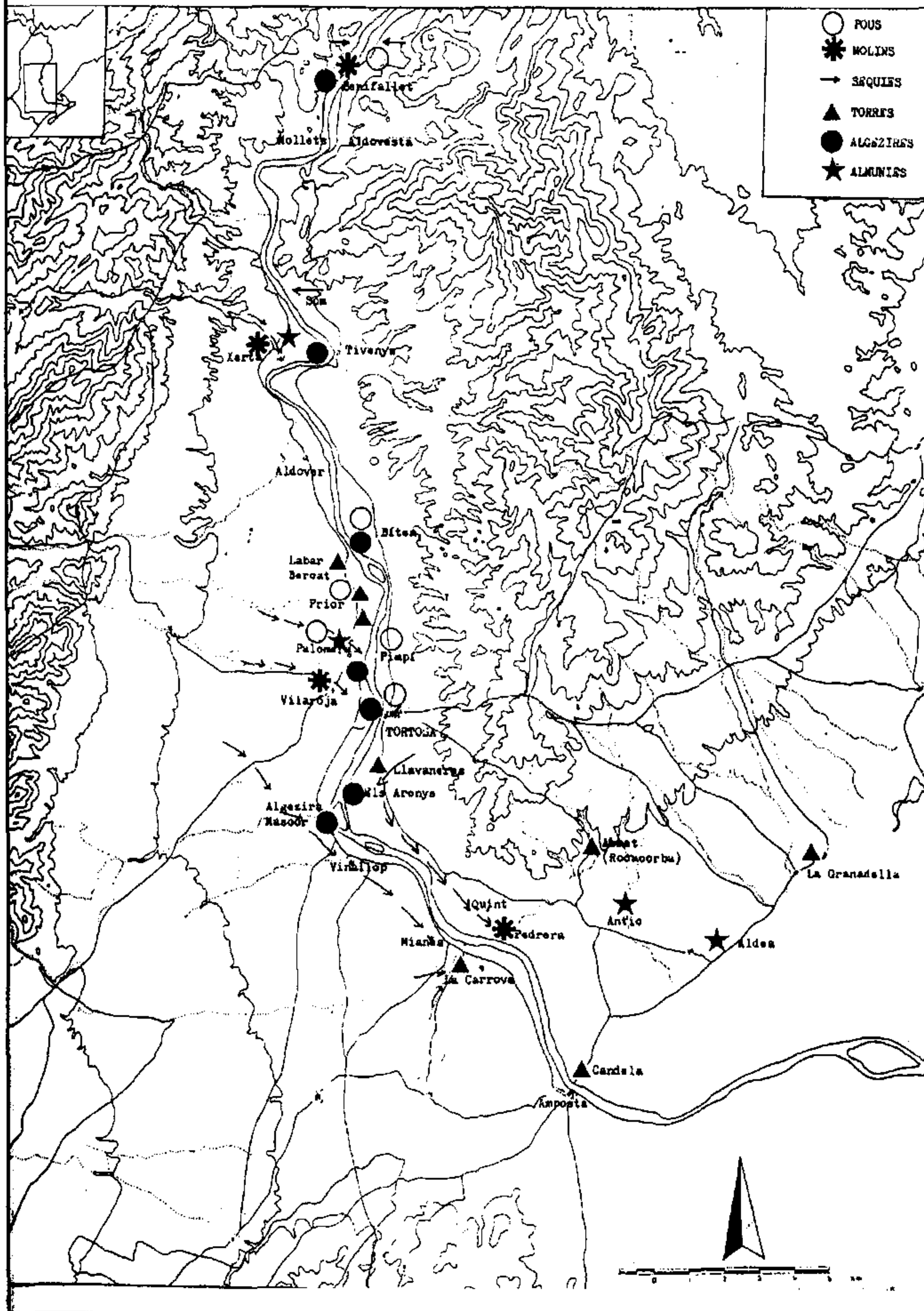
Qualsevol estudi d'història rural basat únicament en fonts textuais prescindint d'altres disciplines com l'Arqueologia o la Toponímia, per exemple, serà, per força, parcial. Tanmateix, la informació continguda en els documents escrits no es pot menystenir. El seu estudi podrà servir, almenys, de punt de partida, o per a suggerir plantejaments. Es tractarà de recollir, sobretot, totes les indicacions relacionades amb pautes de poblament, amb formes d'organització i d'explotació de l'espai agrari, els conreus a partir dels esments, etc. En la documentació inventariada, qualsevol indicació és vàlida, amb cura d'evitar les possibles repeticions. El fet que els documents indiquin la localització i les afrontacions, hi ajuda. Un quadre que reflecteixi els conreus i els topònims servirà per a sistematitzar, ordenar i classificar tota la informació. Sobre aquesta base es podran fer extraccions sectorials i cartografies.

L'orientació feudal dels processos de treball i de la producció transforma, certament, el paisatge agrari. La documentació en dóna mostres inequívokes, però és insuficient per a establir-ne l'abast i el ritme. També manca precisió lèxica, especialment quan es tracta de pautes de poblament o d'organització agrària andalusina i la seva posterior conversió al model feudal; i manquen dades sobre la superfície, els conreus i la producció, etc. Tanmateix, aquests textos ens acosten certes evidències, la coherència de les quals és massa gran perquè siguin meres coincidències. En primer lloc s'observa un aprofitament intensiu de l'espai a les ribes fluvials, en tractar-se de terres d'al·luvió, planes, i de fàcil accés a l'aigua, com palesen les escasses mencions d'erms i les nombroses fites amb el llit del riu. Alhora, s'adverteix una extremada parcel·lació d'aquest espai, en detectar-se l'existència d'explotacions més o menys grans, però molt fragmentades en peces d'extensió força reduïda, segons revelen les minses referències de mesures superficials que ofereixen els textos. Les permutes que formalitzen, tant els posseïdors menys ben dotats com els grans senyorius, demostren clarament la tendència a reordenar i equilibrar llurs patrimonis.

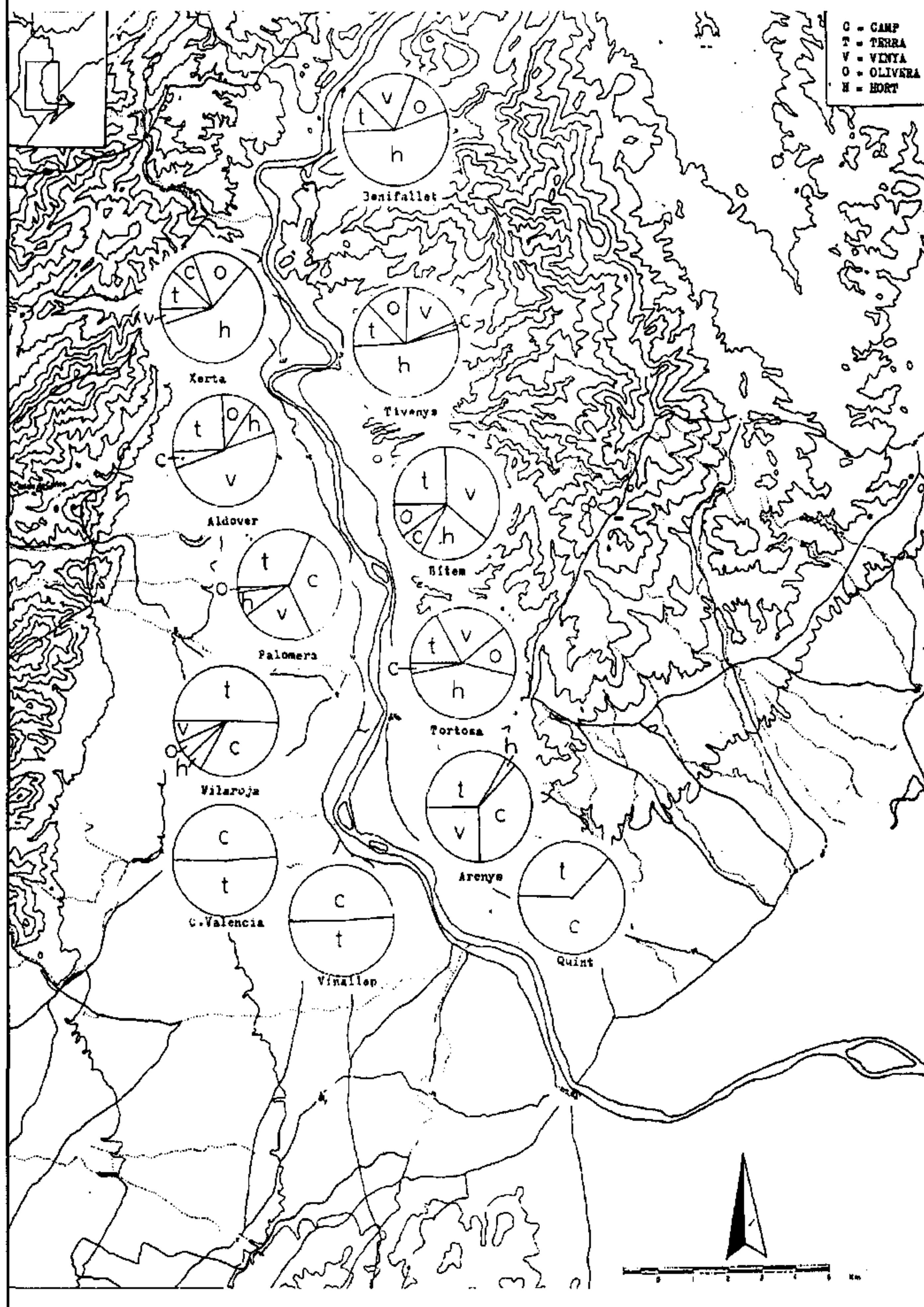
Els documents també palesen una gran racionalitat en la distribució dels principals conreus. Tot i la limitació que suposa haver de treballar a partir dels esments, que no necessàriament han de reflectir la proporció real, es poden establir àrees de concentració o predomini —no gosem parlar d'especialització— de determinades espècies, predominen els cereals que hem vinculat, no sense reserves, als camps i/o peces de terra; la vinya, en constant progressió a partir de les clàusules *ad plantandum* incloses en les donacions a cens sobre terres i camps; l'horta, com a espai irrigat, no pas exclusivament centrada a l'hort destinat al consum domèstic, i en conseqüència, amb una gran varietat de collites; l'arboricultura, amb especial èmfasi sobre les figueres i les oliveres, que com la vinya, però amb menor intensitat, augmenten llur superfície. Les *algezires* i els diversos mecanismes hidràulics —sèquies, pous amb sínies, molins—, tanques, sobretot al voltant de les vinyes, dels camins i de les dreceres, acabaven de completar aquest paisatge bigarrat i variat.

S'ha pogut constatar, també, la dicotomia que hi havia entre el nord i el sud de la ciutat de Tortosa, a les dues ribes, pel que fa als aprofitaments agrícoles. El nord es caracteritza per la diversitat, el sud per la uniformitat, i les notícies es redueixen a camps i terres gairebé amb exclusivitat. No pot ser una coincidència, atès que el nord és la zona de màxima densitat, no sols d'assentaments, sinó de població andalusina. D'altra banda,

Formes d'ocupació de l'espai agrari i aprofitament dels recursos hidràulics

Distribució dels conreus a les Ribes de l'Ebre (sectors segons esments)

sobta el fet que sigui precisament a migdia on es documenti la més alta densitat d'infraestructures de regadiu, on els horts són del tot absents. Horts que són molt abundants, en canvi, al nord, vinculats al treball de la població andalusina, regats amb l'aigua extreta dels nombrosos pous. La circumstància explica, d'altra banda, que la major part de contractes *ad plantandum* se centrin entre les terres i els camps al sud de la ciutat de Tortosa. Els molins, finalment, que constitueixen un dels pretextos sobre el fet que els senyors feudals mantinguin intacta la xarxa de sèquies i canals, se centren, sobretot, a la contrada de Palomera —els *Molins del Comte*—, Xerta i Quint-la Pedrera, i és la Catedral de Tortosa la més ben dotada de les rendes que generaven.

Qualsevol intent d'estudiar una societat pagesa resultarà incomplet, si no inclou la ramaderia com una activitat o bé complementària, o bé principal, del treball i de la dieta alimentària. La documentació consultada no permet altra cosa que una limitada i insuficient llista del tipus de bestiar comú a qualsevol de les comunitats medievals amb característiques socials i geogràfiques semblants. Els textos desvetllen la presència de bous, vaques, mules i cavalls, porcs, ovelles, cabres, abelles i aviram, i també corralles. Les gallines i els porcs no figuren entre els animals gravats amb el delme i, en canvi s'havien de pagar dos diners per cap, per aquest concepte, pels poltres i pels vedells, mentre que la llana dels anyells s'havia de satisfer sense cap deducció, segons estableix un document de finals de 1198. El bestiar major —molt poques vegades— s'utilitza com a mitjà de pagament en operacions de compra-venda, mentre que és habitual exigir censos valorats en caps d'aviram. Sobre les estratègies productives ramaderes, l'existència d'algun farraginal i els corralles són indicatius que, almenys temporalment, es practicava la ramaderia estabulada. La presència d'una ciutat a la vora, amb carnisseria documentada, sembla exigir una cabana capaç d'abastir el mercat urbà —la carn sense salar no pot ser comercialitzada—. És impossible de conèixer l'aportació de llana local en el proveïment de matèria primera per a l'artesanat tèxtil.

Aquesta aproximació tan superficial al que suggereixen les tipologies documentals més nombroses i la seva cronologia, mostra d'una banda, que la conquesta de Turtūša, lluny de constituir un episodi local, forma part d'un projecte global i integrador del principi a la fi; i de l'altra, com es va produir el procés de feudalització de la regió de Tortosa a la segona meitat del segle XII. A la vegada, també proposa una revisió urgent de les tesis que durant anys —algunes amb escàs i altres, fins i tot, sense suport documental—, han mantingut amb insistència i han defensat aferrissadament, que a Tortosa i el seu terme, el feudalisme no existí o bé fou, en el millor dels casos, un "feudalisme mitigat".